



לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת ויגש וי' בטבת, תשס"ט
מספר 790מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

אני יוסף. העוד אבי חי?

"ולא-יכל יוסף להתאפק לכל הנצבים עליו... ויאמר יוסף אל-אחיו: אני יוסף העוד אבי חי ולא-יכלו אחיו לענות אתו פי נבְהֵלוּ מִפְּנֵיו" (מה: א- ג). מה קרה בנקודת זמן זו, שיוסף לא יכול להתאפק ולהסתיר את זהותו מפני אחיו, ומדוע דווקא עכשיו החליט לחשוף את עצמו? מדוע הוא שואל אותם אם יעקב חי, הלוא מנאמו של יהודה עולה בבירור שיעקב חי, והוא אכל ומצטער מאוד על אבדנו של יוסף?

תוכחת יוסף

יש מחז"ל שהבינו שיוסף איננו מבקש לדעת האומנם יעקב חי. הוא יודע את התשובה. אלא שדבריו "העוד אבי חי" הם דברי תוכחה (חגיגה ד ע"ב; בראשית רבה [וילנא] פרשה צג, י-יא): רבי אלעזר כי מטי להאי קרא בכי (=כשהגיע לקרוא פסוק זה, בכה): "ולא-יכלו אחיו לענות אתו פי נבְהֵלוּ מִפְּנֵיו". ומה תוכחה של בשר ודם כך, תוכחה של הקדוש ברוך הוא – על אחת כמה וכמה!

הרב נפתלי צבי-יהודה ברלין מפרש את דרשת ר' אלעזר כך (העמק דבר, בר' מה: ג): חז"ל הבינו פשט הקרא שהוא כמתמיה. אם באמת עוד אבי חי, ולא מת מדאגתו עלי? בהיותו יודע שהיה אהוב אצלו מכל בניו. ותמיה זו הייתה תוכחה לאחיו. דאפילו אם לפי מחשבתם דנו את יוסף בצדק, מכל מקום היה להם לחמול ולחוש על אביהם שהרי ידעו כי אהבתו עזה אליו. ועל זה כתיב "ולא יכלו אחיו לענות אותו" מפני הפחד והבושה... וזה מאמרם דכל שכן תוכחה של הקב"ה שיודע תשובותיו של אדם שאינו באמת כל כך, על אחת כמה וכמה. יהודה ציין במהלך נאומו כמה פעמים את הצער של יעקב ממכירת יוסף ומכל השתלשלות האירועים עד לירידה למצרים ולקייחת בנימין אתם, בלי שידע שיוסף הוא שעומד מולו. המשפטים המסיימים את נאומו הם "וַעֲתָהּ כָּבִיא אֶל-עֶבְדְּךָ אָבִי וְהִנֵּנִי אֵינְנִי אֲתָנּוּ, וְנִפְשׁוּ קְשׁוּרָה בְּנִפְשׁוֹ וְהָיָה כְּרֵאוֹתוֹ כִּי-אֵין הִנְעֵר וְמַת וְהוֹרִידוֹ עֶבְדְּךָ אֶת-שִׁיבַת עֶבְדְּךָ אָבִינוּ בְּיָגוֹן שְׂאֵלָה... כִּי-אֵיךָ אֶעֱלֶה אֶל-אָבִי וְהִנְעֵר אֵינְנִי אֲתִי כֵן אֲרָאָה בְּרַע אֲשֶׁר יִמְצָא אֶת-אָבִי" (בר' מד: ל- לד). ההדגשה היא על הצער הגדול שייגרם ליעקב עם אבדנו של בנימין. ועל זה הוכיחם יוסף: מדוע לא חשבתם ולא הייתם רגישים לצערו של יעקב גם בעת שמכרתם אותי? על תוכחה זו לא יכלו אחיו לענות. ועל כך דרש ר' אלעזר: מה נענה לתוכחת הקב"ה ביום הדין, שהרי הקב"ה יודע את האמת ותשובותינו אינן אמתיות. הרב שלמה אפרים לונטשיץ, בעל "כלי יקר", מציע פירוש דומה (לבר' מה: ג):

העוד אבי חי – אע"פ שכבר אמרו לו שהוא חי, כמוכן מכל דברי יהודה, מכל מקום חשב יוסף אולי אמרו לו כן כדי שייכמרו רחמיו על הזקן ולא יגרם לו מיתה, כי נפשו קשורה בנפשו. על כן שאל שנית "העוד אבי חי". ולבבם לא כן ידמה וחשבו שלא נתכוון לשאול אם הוא חי או לא, אלא שבא להזכיר עוונם. על כן אמר: "העוד אבי חי", לומר שאבי הוא ולא אביכם, כי לא חסתם על צערו כאילו אינו אביכם, על כן נבהלו ולא יכלו לענות דבר. יוסף חשד שמא יעקב שרוי במצב קשה וקרוב למיתה, ועל כן אמר להם שהוא מתגלה אליהם כיוון שרחמיו על יעקב גדולים יותר משל רחמיהם שלהם על יעקב, וזאת היא תוכחתו.

הסברים אלו מנמקים את טיב התגלותו של יוסף לאחיו, אך חסר בהם הסבר מדוע דווקא כעת החליט יוסף לחשוף את עצמו בפני אחיו.

העוד אבי חי – באמת?

הרב שמשון רפאל הירש מוסיף מילה אחת בלבד בפירושו לפסוק זה: "העוד אבי חי" – באמת? נציע הסבר לתוספת זו. ייתכן שדברי התוכחה הללו מורכבים יותר אם נניח שהאחים הבינו שיוסף אכן מוכיח אותם, כשיוסף לא התכוון כלל להוכיחם, ובדבריו: "העוד אבי חי" ביקש תשובה מדויקת ונכונה לספק שהתעורר אצלו בעקבות נאומו של יהודה. האומנם יעקב עדיין חי?

לאורך כל הדרך, מאז שאחי יוסף באים למצרים, יוסף מקבל מסרים ברורים שיעקב חי, ובר בוד הוא נוהג עם אחיו בקשיחות שנראית כמתוכננת מראש. את רגשותיו, את הבכי, הוא כובש או יוצא למקום אחר לפרוק אותם שם (בר' מב:כד; מג:ל-לא). אלא שיהודה בנאומו הצליח לערער אצל יוסף את הביטחון בהנחה שיעקב אכן חי.

האחים ויהודה בראשם שמו לב שיוסף מתעניין כל העת ביעקב, אף שהוא לא אמר כלל להכיר אותו. התעניינות זו נראתה מוגזמת, שכן יעקב כלל לא היה קשור למה שקורה ביניהם. על כן יהודה ממקד את כל דבריו סביב יעקב במופעים שונים ומגוונים במהלך דבריו: "עבדך אבי", "אבינו", "אבי", וכמה פעמים מעורר רגש של רחמים ביוסף, כשהמסר הוא כמה צער יהיה ליעקב אם בנימין לא ישוב אליו. לא הצער שייגרם לבנימין, שלמענו הם לכאורה נאבקים כאן, הוא העיקר, אלא צער של יעקב.

כאן התגנב חשד בלבו של יוסף שמא יהודה "עובד" עליו ומנצל את ההתעניינות המרובה שלו ביעקב על מנת לשחרר את בנימין, ובאמת יעקב כבר מת. יוסף תמה מדוע יהודה עוסק בהרחבה במה שיקרה ליעקב, שהרי מתבקש היה שיהודה ינסה לעורר את רחמי יוסף על בנימין, מאחר שהוא זה שמואשם בגנבת הגביע. אבל כאמור, לא בנימין הוא נושא הנאום של יהודה. בשלב זה מחליט יוסף להתגלות לפני אחיו, על מנת לקבל תשובה אמיתית לשאלה: "העוד אבי חי", כי נושא נאומו של יהודה יצר אצלו ספק, שמא יעקב אכן מת. בדבריו כעת אין הוא רוצה להוכיח אותם על מעשיהם, על כל פנים לא בשלב זה. אותו מעניין מה באמת קורה עם יעקב. אבל האחים ראו בדבריו תוכחה על מעשיהם, אף שיוסף לא התכוון כלל לכך.

זאת הייתה דרשתו של ר' אלעזר: ומה דבריו של בשר ודם מתפרשים לעתים כתוכחה אף שלא התכוון לכך ומטרתו שונות לגמרי, ובכל זאת השומעים מבינים שהוא מתכוון להוכיח אותם ולא מסוגלים לענות לו על תוכחתו, הקב"ה שבאמת מוכיח אותנו - על אחת כמה וכמה שלא נוכל לענות לדבריו. לא היכולת שלנו להשיב תשובות כנות ואמיתיות עומדת למבחן, אלא דברי התוכחה עצמם - דברים שנאמרים ללא כוונות תוכחה כלל ומתקבלים אצל השומעים כתוכחה עד כדי אי יכולת להשיב תשובה ישירה לשאלה. מההלם של האחים, מתוך שהם אכן פירשו את דבריו כתוכחה, הבין יוסף שאכן יעקב באמת חי, ועל כן ציווה אותם לעלות אל אביהם ולהביאו למצרים.

הרב יהודה זולדן
המדרשה לנשים